

ЧЕРНЯЄВА Д. О.

молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ORCID 0000-0001-5910-0055

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено причини існування розбіжностей у визначенні методу господарського права, проаналізовано традиційні та додаткові критерії галузеутворення. Розглянуто класифікації методів правового регулювання в господарському праві.

Приділено увагу розмежуванню поняття способу правового регулювання та методу правового регулювання. Визначено галузевим методом господарського права, який розкриває (індивідуальність) специфіку регулювання галуззю суспільних відносин – метод підпорядкування всіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку

Ключові слова: галузевий метод господарського права, галузеутворюючі критерії, спосіб правового регулювання.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань держави є задоволення потреб громадян країни та реалізація їхніх соціально-економічних інтересів. Стрижневою для держави складовою, що визначає життєздатність всіх сегментів суспільного життя, є саме економічна. У свою чергу, господарська діяльність виступає основним імпульсом розвитку ефективної та конкурентоздатної національної економіки.

Задля реалізації покладених на державу завдань щодо досягнення соціально-економічних результатів, вона використовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності. Чільне місце в останніх посідають методи державного регулювання (впливу).

У господарсько-правовій доктрині і, як правило, на законодавчому рівні відсутня єдність підходів до визначення поняття й природи методів господарського права. Недооцінювати важливість такої, начебто, теоретичної категорії не можна, оскільки окрім свого фундаментального значення вона є складовою всього механізму регулювання господарської діяльності й впливає на ефективність його дії.

Так, методи повинні мати практичне втілення, а таким утіленням є перенесення їх у площину законодавства, деталізація, закріплення у відповідних нормах, базових засадах формування та здійснення державної політики [1, с. 37]. Тому необхідним є знайти єдність у підходах до визначення методу господарського права, чим, у свою чергу, мінімізувати випадки як у науці, так і у законодавстві підміни поняття методу на засіб, напрямок, інструмент або форму державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень. Питанням поняття й сутності методу взагалі й методу правового регулювання господарювання присвячені праці таких видатних науковців як: С. С. Алексєєва, О. М. Вітченко, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменського, В. В. Лаптева, А. В. Лаптевої, В. К. Мамутова, О.П. Подцерковного, В. Ф. Попондопуло, Н. О. Саниахметової, В. Д. Сорокіна, Г. В. Смолина, В. С. Щербини та ін..

Виклад основного матеріалу. На наше переконання, ключовим моментом, що зумовив існування розбіжностей у визначенні методу регулювання господарського права в науковій царині є відсутність консенсусу представників науки стосовно визначення самого господарського права як самостійної галузі права.

Оскільки, його розглядають як галузь права – В. В. Лаптев, В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, К. С. Хахулін, В.С. Мілаш, Д.В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук, галузь законодавства – В. С. Мартем'янов, В. Ф. Яковлев, В. С. Якушев, комплексну галузь права – Ю. К. Толстой, С. С. Алексєєв, В. С. Щербина, І. В. Булгакова, Г.В. Пронська, підгалузь цивільного права – А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. Л. Вещунова, К.А. Карчевський та, навіть, конгломерат окремих підгалузей права – С. М. Братусь, Р.О. Халфіна.

Праці зазначених науковців є вагомим внеском в правову доктрину, однак у процесі формування своїх наукових позицій стосовно галузевої специфіки господарського права дослідниками не створено детермінаційної єдності, а навпаки створено у тео-

ретичній площині дискусійно «замкнуте коло», яке значно уповільнює подальший розвиток сучасної науки господарського права і, як результат, зменшує ефективність державного регулювання економіки.

Як слушно зазначає із цього приводу Є. В. Петров, іноді складається таке враження, що ця ситуація створена штучно, оскільки вона дає гарний привід для нескінченних «наукових» розмов, які насправді не мають ані теоретичного, ані практичного сенсу [2, с. 191].

Однак слід наголосити, що теоретичні вчення мають на меті пряму або опосередковану реалізацію на практичному рівні і, як результат, створюють підґрунтя для прискорення або гальмування розвитку суспільно-економічного життя держави, у тому числі й забезпечення його ефективного та дієвого регулювання.

Загалом, традиційними системоутворюючими факторами поділу права на галузі є визначення специфічного предмету та методу. У радянські часи (до 1956 року) предмет правового регулювання був єдиним критерієм поділу права на галузі (моністичний підхід), пізніше метод правового регулювання став рівним й обов'язковим критерієм виокремлення самостійних галузей права як залишається й на сьогодні (дуалістичний підхід).

В умовах сьогодення у науці з'явилися пропозиції щодо застосування додаткових критеріїв утворення галузей права.

Так, досліджуючи традиційні критерії виділення самостійних галузей права Є. В. Уфимцева акцентувала увагу на появі в науковій літературі безлічі нових додаткових критеріїв галузеутворення: принципи та функції права, мета правового впливу, наявність особливого статусу суб'єктів правовідносин, конвенціональність сприйняття того чи іншого нормативного масиву в якості галузі права, наявність або відсутність кодифікованого акту, що закріплює певні правові норми, джерела (форми) вираження норм права, внутрішня будова галузі права. У ході аналізу авторка зробила висновок, що роль головних галузеутворюючих критеріїв залишається саме за предметом і методом правового регулювання, проте вчена не заперечує і значущості, корисності ряду нових додаткових критеріїв, які необхідно розробити у вигляді відповідної класифікації – моделі, «матриці» критеріїв і градації, з метою забезпечення можливості їх ефективного й послідовного застосування при вирішенні питання про існування тієї чи іншої самостійної галузі в системі сучасного права [3].

Загалом підтримуючи позицію Є. В. Уфимцевої щодо необхідності створення галузеутворюючої «матриці» критеріїв і градації, слід зауважити, що виділені авторкою «головні галузеутворюючі критерії»

потребують ієрархічного корегування у рамках майбутньої оновленої концепції із врахуванням індивідуальних особливостей притаманних правовідносинам, що претендують на виокремлення в галузь.

О. П. Подцерковний також зазначає, що критерії, якими обґрунтовується самостійність галузей права (окрім фундаментальної галузі права – конституційного), зокрема господарського, як правило, є дискусійними. Навіть такі традиційні галузі права, як цивільне і адміністративне, досі знаходяться у стадії конкретизації їх предмета і методу регулювання. Наприклад, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) 2003 р. розширив предмет цивільно-правового регулювання порівняно з ЦК УРСР 1963 року, розповсюдивши свою дію на особисті відносини, які не пов'язані з майновими (розділи 20–22 ЦК України). Відсутня єдність у визначенні методу цивільно-правового регулювання, оскільки ЦК України істотно розширив сферу застосування публічно-правових норм (ст.ст. 50, 89, 111, 182, 210 та ін.). Багато підручників називають метод диспозитивності основним методом цивільно-правового регулювання. Проте в ЦК України диспозитивних норм, які можуть бути змінені за угодою сторін, не більше 20 % [4, с. 12–13].

Зауважене автором наочно демонструє рудиментність концепції, що застосовується сьогодні під час поділу системи права на галузі. Суспільні відносини не можуть існувати у «науковому вакуумі», оскільки знаходяться у постійній динаміці, відповідно до здобутків сьогодення (науково-технічного прогресу, євроінтеграційних перетворень, глобалізаційних та ін.) і потребують своєчасного правового врегулювання відповідного до потреб суспільства.

Задля ефективного вирішення питань, пов'язаних із поділом права на галузі, вважаємо актуальним дослідження позитивного європейського досвіду у сфері галузеутворення та врахування його під час наукових вишукувань вже існуючих галузей права, що не є традиційними, але мають достатню нормативно-правову базу (кодифікований акт в складі системи законодавства), положення яких присвячені регулюванню окремої групи суспільних відносин, що мають певну якісну унікальність та становлять особливий вид однорідних суспільних відносин.

Використання загальноновизнаних критеріїв галузеутворення на теренах господарсько-правової науки у спробах виділити для галузі свій індивідуальний, специфічний метод, який не буде перетинатися із іншими, у першу чергу традиційними галузями, створює підґрунтя для існування неоднозначних підходів до визначення методу господарського права.

Так, В. С. Щербина зазначає, що у господарському праві, як у комплексній галузі права, є три (а не один, як не у комплексних галузях) основні методи правового регулювання:

метод автономних рішень, що ґрунтується на самостійному плануванні своєї господарської діяльності суб'єктами господарювання та вільному виборі предмету господарських договорів і визначенні зобов'язань в них в межах законодавства;

метод владних приписів (вимог законів і вказівок компетентних органів, обов'язкових для суб'єктів господарських відносин) згідно з яким діяльність (поведінка) суб'єктів господарювання підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначених законодавством;

метод рекомендацій, регулювання поведінки суб'єктів господарювання здійснюється шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин [5, с. 23].

У свою чергу, В. М. Пашков виділяє чотири основні методи правового регулювання господарських відносин, три вище зазначені та метод координації, що забезпечує прийняття юридично значущих рішень за згодою сторін [6, с. 21].

Д. Є. Петров стверджує, що прийнято виділяти з характером відповідних норм лише такі основні методи правового регулювання, як імперативний (метод владного наказу), диспозитивний (метод правової автономії), заохочувальний та рекомендаційний.

Така класифікація методів, з одного боку, правильна і представляє наукову цінність, з іншого – повна і відображає дещо спрощений підхід до неї. Бо очевидно, що з урахуванням нових даних вчень про юридичну норму подальша розробка питання про галузеві методи правового регулювання повинна зв'язуватися з використанням класифікації норм права і за іншими підставами, у тому числі за характером їх цільової спрямованості, за яким можна виділити, наприклад, компетенційні, колізійні, відновлювальні, компенсаційні та інші норми [7, с. 38].

Так, Г. В. Смолин зазначає, що методи традиційно в економічній і правовій науках є адміністративними та економічними.

Адміністративні або прямі методи – це способи впливу, за допомогою яких держава безпосередньо шляхом обов'язкових приписів, які підлягають виконанню суб'єктами господарювання, досягає необхідного суспільства результату.

Економічні або непрямі методи спрямовані на створення державою певних економічних фінансових чи матеріальних стимулів, що впливають на поведінку суб'єктів господарювання й обумовлюють її [8, 43–44].

У свою чергу, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов [9] в продовження розробки підходу запропонованого раніше у науці господарського права [10] щодо існування єдиного методу господарського права (метод рівного підпорядкування всіх учасників господарських відносин суспільному господарському поряд-

ку), зазначають, що вирішення протиріч та поєднання протилежностей при виявленні сутності методу господарського права можливе за допомогою залучення «третього» елемента, який має ті якості, що узгоджують суперечності. Таким елементом є суспільний господарський порядок – панівний в суспільстві уклад матеріального виробництва, заснований на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищою законодавчою владою в стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, що створюють партнерські і добропорядні взаємовідносини в господарюванні.

«Третій» елемент знайшов визнання серед науковців та на законодавчому рівні. Так, у Преамбулі Господарського Кодексу України [11] закріплено у вигляді мети кодексу – утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України.

Із наведеного вбачається, що зазвичай визначаючи методи господарського права, науковці використовують класифікацію норм права (законодавства), що застосовуються до відносин, які регулюються, однак, метод правового регулювання повинен розглядатися залежно від обсягу правової спільності, так як і предмет правового регулювання являє собою певний обсяг регульованих відносин. У питанні про обсяг поняття «метод правового регулювання» слід проводити чітке його розмежування залежно від виду правових утворень: норм, інститутів, галузей і права в цілому, щоб уникнути зайвої полеміки.

Також слід розмежовувати поняття способу правового регулювання та методу правового регулювання, спосіб правового регулювання (дозвіл, зобов'язання, заборона) – це первинний, вихідний елемент правової матерії, найбільш простий і зрозумілий, повсюдно використовуваний як вичерпний регулятивний оператор, а метод – похідний від нього елемент, конструювання якого не повинно відбуватись на одному або декількох із зазначених способів.

Імперативний, диспозитивний, заохочувальний і рекомендаційний методи регулювання, властиві нормам права, чіткість методів, заснованих на способах правового регулювання, може зберігатися на рівні правових інститутів, тоді ж як на рівні галузей права зазначені методи частіше всього поєднуються по всій сукупності правових інститутів, що складають галузь. Тому зазначені методи самі по собі не можуть проєціюватись на галузеву будову права [7, с. 39].

На наш погляд, наведений вище приклад аналізу, проведеного О. П. Подцерковним [4] щодо визначення змісту методу цивільно-правового регулювання, підтверджує наведене.

Висновки. Таким чином, з урахуванням зазначеного, вважаємо, що під час об'єктивного розв'язання проблеми визначення галузевого методу

господарського права із врахуванням наукових позицій та практичною необхідністю функціонування ефективної економіки, слід керуватись фундаментальною ідеєю господарського права – соціально-економічного розвитку суспільства й метою господарсько-правового регулювання – утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України.

Так, ґрунтуючись на позиції – ціль зумовлює визначення методу, вважаємо, що галузевим методом господарського права, який розкриває (індивідуальність) специфіку регулювання галуззю суспільних

відносин є *метод підпорядкування всіх учасників господарських відносин суспільному господарському порядку* (заснованому на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищою законодавчою владою в стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, що створюють партнерські і добропорядні взаємовідносини в господарюванні), котрий у свою чергу, є сукупністю прийомів, способів й засобів, впливу держави на суспільні відносини задля досягнення вище зазначеної мети.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоусов Є. М. Актуальні проблеми господарсько-правового забезпечення економічної безпеки України : монографія. Харків. Право, 2017. 240 с.
2. Петров Є. В. До дискусії про правову природу господарського права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 187–193.
3. Уфимцева Е. В. Развитие идей о критериях разграничения отраслей права в советской и современной российской юридической науке. *Юридические исследования*. 2015. № 4. С. 132–163. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_14518.html.
4. Господарське право: підручник. О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін. / За ред. О.П. Подцерковного. Харків. Одиссей, 2010. 640 с.
5. Господарське право: підручник 5-те вид., перероб. і допов. / В.С. Щербина. Київ.: Юрінком Інтер, 2012. 600 с.
6. Господарське право: підручник. Д.В.Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук. Харків: Право, 2012. 696 с.
7. Петров Д. Е. Метод и способ правового регулирования: вопросы соотношения. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2016. № 1 (37). С. 37–42.
8. Смолин Г. В. Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 528 с.
9. Хозяйственное право: учебник. В. К. Мамутов., Знаменский Г. Л., Хахулин К. С. и др. Киев. Юринком Интер. 2002. 912 с.
10. Лаптев В. В. Хозяйственное право – право предпринимательской деятельности. *Государство и право*. 1993. №1. С. 36–40.
11. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

REFERENCES

1. Bilousov, Ye.M. (2017). Aktualni problemy hospodarsko-pravovoho zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. Kharkiv. Pravo [in Ukrainian].
2. Petrov, Ye.V. (2013). Do diskusii pro pravovu pryrodu hospodarskoho prava. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 1. pp. 187–193 [in Ukrainian].
3. Ufimtseva, E.V. (2015). Razvitye ydei o kryteriakh razghranycheniya otraslei prava v sovetskoj y sovremennoj rossijskoj yurydycheskoj nauke. *Yurydycheskye yssledovaniya – Legal research*, 4. pp. 132–163. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_14518.html [in Ukrainian].
4. Podtserkovnyi, O.P., Kvasnitska, O.O., Smiutiukh, A.V. et. all. (2010). Hospodarske parvo (Podtserkovniy O.P. Eds.) Kharkiv. Odissei [in Ukrainian].
5. Shcherbyna, V.S. (2012). Hospodarske parvo (5th edn.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
6. Zadykhailo, D.V., Pashkov, V.M., Boichuk, R.P. (2012). Hospodarske parvo. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Petrov, D.E. (2016). Metod i sposob pravovogo regulirovaniya: voprosy sootnosheniya. *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region. Obshchestvennyye nauki - Social sciences*, 1 (37). pp. 37–42 [in Russian].
8. Smolyn, H.V. (2012). Derzhavne rehuliuвання hospodarskoi diialnosti. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

9. Mamutov, V.K. Znamenskiy, G.L., Khakhulin, K.S. et. all. (2002). Khozyaystvennoye pravo. Kiyev. Yurinkom Inter [in Russian].
10. Laptev, V.V. (1993). Khozyaystvennoye pravo – pravo predprinimatelskoy deyatel'nosti. *Gosudarstvo i pravo – State and Law*, 1. pp. 36–40 [in Russian].
11. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. No 436-IV. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Supreme Council of Ukraine*, 18, St. 144 [in Ukrainian].

ЧЕРНЯЕВА Д. А.

младший научный сотрудник НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН
Украины

МЕТОДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье исследованы причины существования разногласий в определении метода хозяйственного права, проанализированы традиционные и дополнительные критерии отраслеобразования. Рассмотрены классификации методов правового регулирования в хозяйственном праве.

Уделено внимание разграничению понятия способа правового регулирования и метода правового регулирования. Определено отраслевым методом хозяйственного права, который раскрывает (индивидуальность) специфику регулирования отраслью общественных отношений - метод подчинения всех участников хозяйственных отношений общественному хозяйственному порядку.

Ключевые слова: отраслевой метод хозяйственного права, отраслеобразующие критерии, способ правового регулирования.

CHERNYAEVA D. O.

Junior Researcher, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development National Academy of Law Sciences of Ukraine

STATE REGULATION METHODS OF ECONOMIC ACTIVITY: THEORETICAL ASPECT

Problem setting. The core component that determines the viability of all aspects of public life for the state is economic. In turn, economic activity is the main impetus for the development of an effective and competitive economy of the state. It uses a variety of tools and mechanisms for regulation of economic activities to implement the tasks assigned to the state for achieving socio-economic results. A prominent place is occupied by methods of state regulation.

Analysis of recent researches and publications. The question's essence of the method in General and method of legal regulation of management is dedicated to the works of such distinguished scholars as S.S. Alekseev, O.M., Vitchenko, D.V., Zadykhailo, G.L. Znamensky, V.V. Laptev, A.V. Lapteva, V.K. Mamutova, O.P. Podtserkovniy, V.F. Popondopulo, N.O. Saniahmetova, V.D. Sorokina, G.V. Smolina, V.S. Shcherbina, etc.

Article's main body. It should be noted that in the economic and legal doctrine and as a rule in the legislative spaces there is no unity of approaches to the definition of the concept and nature of the methods of economic law. The key point that led to the existence of disagreements in determining the method of regulation of economic law in the scientific sphere is the lack of consensus of representatives of science on the definition of the economic law as an independent branch of law.

At the objective decision of a problem of definition of a branch method of economic law considering scientific positions and practical need of functioning of effective economy, it is necessary to be guided by the fundamental idea of economic law – social and economic development of society and the purpose of economic and legal regulation-the statement of a public economic order in economic system of Ukraine.

Conclusions and prospects for the development. So, based on the position – the purpose predetermines the definition of the method, we believe that the sectoral method of economic law, which reveals (individuality) the specifics of regulation by the branch of public relations is the method of subordination of all participants of economic relations to public economic order.

Keywords: branch method of economic law, branch-forming criteria, ways of legal regulation.